

Ο εθνικός ποιητής ανάμεσα στην αυτοκρατορία και το κράτος

Από την ΒΑΣΙΛΗ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟ*

Άκης Γαβριηλίδης, *Ο Ασιάτης Σεφέρης*, Αθήνα, 2021, 504 σελ.

Ο Άκης Γαβριηλίδης, στο νέο του βιβλίο, υποστηρίζει ότι κάνουν λάθος όσοι νομίζουν ότι σταθερό σημείο αναφοράς του Γιώργου Σεφέρη είναι η Ελλάδα: «δεν νοσταλγεί την Ελλάδα. Νοσταλγεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου βρισκόταν η μόνη πραγματική πατρίδα του».

Στη δεκαετία του 1980 οι φιλόλογοι και κριτικοί συμφωνούν πως ο Γιώργος Σεφέρης είναι ένας εθνικός ποιητής αλλά διχάζονται ως προς τη σημασία αυτής της ιδιότητας. Οι περισσότεροι, όπως ο Νάσος Βαγενάς, τον θεωρούν πατριωτικό ποιητή και επιδοκιμάζουν τον τίτλο του «εθνικού» ενώ κάποιοι νεότεροι, όπως ο Δημήτρης Δημηρούλης, τον θεωρούν εθνικιστή και τον επικρίνουν (σελίδα 15). Ο Άκης Γαβριηλίδης έγραψε μια μείζονα πραγματεία 500 σελίδων για να προτείνει ότι και οι δύο προσεγγίσεις «κάνουν λάθος», επειδή ο Σεφέρης όχι απλώς δεν ήταν εθνικός (16) αλλά ήταν αυτοκρατορικός ποιητής και διπλωμάτης που λειτουργήσε στα όρια τριών ηπείρων (Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής), στη σκιά δύο ρωμαϊκών αυτοκρατοριών (Δυτικής και Ανατολικής, 40), στην παρακμή τριών σύγχρονων αυτοκρατοριών (Οθωμανικής, Αγγλικής και Γαλλικής) και στη δημιουργία των εθνικών κρατών. Γι' αυτό και, εκτός από Ευρωπαίος, μπορεί να θεωρηθεί και Αφρικανός (38, 317) και προπαντός Ασιάτης. Ειδικότερα, το στοίχημα «του βιβλίου αυτού είναι να ανασύρει στοιχεία ασιατικότητας εκεί όπου κανείς δεν θα το περίμενε· να ανιχνεύσει στον Σεφέρη, τόσο τον ποιητή όσο και τον διπλωμάτη [...], ενδείξεις παρέκκλισης από την ουσιοκρατικά ορισμένη δυτική/ελληνική ταυτότητα» (38). Και αυτό το στοίχημα κερδίζει το βιβλίο θριαμβευτικά.

Ο Γαβριηλίδης προσεγγίζει τον Σεφέρη με τέσσερις επάλληλες μεθόδους: post-structuralism, post-colonialism, post-Marxism, post-gender. Στην 1η μέθοδο αντλεί στοιχεία από την αποδόμηση του Derrida, τη σχιζοανάλυση των Deleuze και Guattari και την παρασιτολογία του Michel Serres για μια υπονόμηση της διαλεκτικής. Στη 2η μέθοδο, από την ανθρωπολογία της αποικιοκρα-

Φωτογραφικό Αρχείο Γιώργου Σεφέρη / ΜΙΕΤ

Οκτώβριος 1953. Ο Γιώργος Σεφέρης στη Γέρασα της Ιορδανίας.

τίας για μια υπονόμηση της εθνικής ταυτότητας. Στην 3η (post-Marxism), από τις θεωρίες operaismo των Mario Tronti και Paolo Virno για μια υπονόμηση του καπιταλισμού. Στην τελευταία μέθοδο (post-gender) αντλεί από την κριτική στην ανδρικότητα για μια υπονόμηση του ετεροκανονικού φύλου. Συνοψίζοντας θα έλεγα πως ο Γαβριηλίδης τονίζει στοιχεία υβριδικότητας και ρευστότητας για να ασκήσει κριτική στην ουσιοκρατία. Έτσι καταφέρνει με έναν εκλεκτικό τρόπο να συνθέσει μια πλούσια ερμηνευτική προσέγγιση η οποία είναι πολύ παραγωγική και θα μπορούσε να χρησιμεύσει ευρύτερα (π.χ. σε βιογραφίες των Βιζυηνού, Αξιώτη, Τσαρούχη και Θεοδωράκη). Πρόσφατο συναφές παράδειγμα αποτελούν οι παρουσιάσεις Σολωμού, Κάλβου και Φώσκολο ως αδριατικών συγγραφέων στο θαυμάσιο βιβλίο της Κωνσταντίνης Ζάνου, *Transnational Patriotism in the Mediterranean, 1800-1850: Stammering*

the Nation (2018), που θα κυκλοφορήσει σύντομα και στα ελληνικά.

ΕΝΑΣ ΡΩΜΙΟΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

«Ο Σεφέρης ήταν ποιητής της μετάβασης από τις αυτοκρατορίες στα εθνικά κράτη» (40). Ο Γαβριηλίδης τον διαβάζει ως μη κράτος και ως μη έθνος (34): «δούλευε για το κράτος και το έθνος, αλλά σκεφτόταν –και αισθανόταν– εκτός τόσο του ενός όσο και του άλλου» (488). Συγκεκριμένα, ο Σεφέρης του Γαβριηλίδη είναι ένας Ρωμίος που μεταναστεύει στο ελλαδικό έθνος/κράτος όπου οι παλαιοελλαδίτες και βασιλόφρονες τον υποτιμούν και τον μεταχειρίζονται σαν πρόσφυγα ενώ αυτός είναι μαθημένος να αισθάνεται σαν ανατολίτης άρχοντας. Εκεί τραυματίζεται από αυτή την υποτιμητική υποδοχή και νοσταλγεί τη χαμένη αυτοκρατορία, επειδή δεν μπορεί να την πενήσει και να την ξεπεράσει. Ταυτόχρο-

να, αντιδρά στην υποτίμηση με δύο τρόπους. Πρώτον, αντί να συμμορφωθεί με τους ελλαδικούς κανόνες και να ενταχθεί στη χώρα, υιοθετεί τακτικές απεδαφοποίησης, φεύγοντας από το έθνος, το στρατό, την εργασία, και λειτουργώντας νομαδικά σαν «άνθρωπος της οδού» (34). Δεύτερον, σχεδιάζει «να αναπροσδιορίσει την ελληνικότητα» (123) με τρόπο που τελικά να χωρέσει και τον ανατολίτη Ρωμίο της αυτοκρατορίας, πράγμα που κατάφερε, ιδιαίτερα στην προτελευταία συλλογή του με επίκεντρο την Κύπρο, όπου «βρήκε ένα ιδιωματικό/μειονοτικό γίνεσθαι και προσχώρησε ενθουσιωδώς σε αυτό, ή/δηλαδή ξαναθυμήθηκε ότι ο ίδιος ανήκε ήδη σε ένα τέτοιο γίνεσθαι, πριν κρατικοποιηθεί» (344).

Οι μελετητές συμφωνούν πως το κύριο ποιητικό θέμα του Σεφέρη είναι η απώλεια της πατρίδας. Ο Γαβριηλίδης προτείνει πως υπάρχει ένα αποθημένο: «Εκείνο που δεν λέγεται, ή που λέγεται χωρίς να λέγεται, [...] είναι ότι έχει ως θέμα την απώλεια μιας πατρίδας [δηλαδή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας] την οποία προκάλεσε επίσης η πατρίδα· δηλαδή μια άλλη πατρίδα [το ελλαδικό κράτος] η οποία όμως δεν μπορεί να κατονομαστεί ως άλλη. [...] Έτσι, αντικείμενο της ποίησης του Σεφέρη είναι μια *διαφορά*· η πατρίδα ποτέ δεν συμπίπτει με τον εαυτό της» (17). Επομένως κάνουν λάθος όσοι νομίζουν ότι σταθερό σημείο αναφοράς του είναι η Ελλάδα. «Ο Σεφέρης δεν νοσταλγεί την Ελλάδα. Νοσταλγεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου βρισκόταν η μόνη πραγματική πατρίδα του» (269). «Η πατρίδα την οποία έχασε και νοσταλγεί ο Σεφέρης είναι η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όχι τόσο καθόσον είναι οθωμανική, αλλά καθόσον είναι αυτοκρατορία. Και όχι τόσο ως ένα ιστορικά υπαρκτό σύνολο αντικειμένων και σχέσεων, αλλά ως μια φαντασιακή εκ των υστέρων ανασυγκρότησή τους [...]. Αυτό, ωστόσο, δεν του

επιτρέπεται –από τον περίγυρο, από τον ίδιο του τον εαυτό– να το πει δημόσια» (18).

Έτσι, όπως θα έλεγε ο Φρόντ, δεν μπορεί να πενήσει δημόσια τη χαμένη πατρίδα του και να ξεπεράσει την απώλεια, και είναι καταδικασμένος να παραμένει σε μια διαρκή μελαγχολία (18). «Ο καημός της Ρωμοσύνης είναι το πένθος για την απώλεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της πολυεθνικότητάς της, μεταφρασμένο –όχι πάντοτε πιστά– στο ιδίωμα του εθνικισμού» (368). Επομένως ο Γαβριηλίδης υποστηρίζει «ότι ο Σεφέρης είναι κατά βάση Οθωμανός. Με το έργο του, το ποιητικό και το γενικότερο, προσπαθεί να μεταφράσει στην ορολογία του έθνους κράτους το πένθος του για την απώλεια της αυτοκρατορίας (και της θέσης του μέσα σε αυτή), να προσαρμοστεί στη νέα εθνική κατάσταση» (18). Αυτή η μετάφραση συνιστά έναν αναγκαίο συμβιβασμό επειδή στην καινούργια πατρίδα του μόνον η συγκεκριμένη εθνική ορολογία είναι επιτρεπτή.

Η ιστορική «στιγμή του Σεφέρη είναι η στιγμή της αιχμαλωτίσσης της νομαδικής πολεμικής μηχανής από το νεωτερικό (καπιταλιστικό) έθνος κράτος» (43). Τη στιγμή εκείνη υπάρχουν διαδικασίες κρατικής κωδικοποίησης αλλά «υπάρχουν και διαδικασίες μη κρατικοποίησης, γίνεσθαι τα οποία εκφεύγουν από τις πρώτες, ή μένουν έξω από αυτές, τις αγνοούν. Ο Σεφέρης εντασσόταν κατά καιρούς –ή ταυτόχρονα– τόσο στις πρώτες όσο και στις δεύτερες» (166). Ζούσε λοιπόν σε μια διαρκή αμφιταλάντευση. Από τη μια μεριά ο «δημόσιος ρόλος που από πολύ νωρίς υιοθέτησε και επιτέλεσε, τόσο ως διπλωμάτης όσο και ως ποιητής, ήταν αυτός του συνειδητού και πεπεισμένου υπηρέτη του έθνους κράτους» (198). Ταυτόχρονα, ο ποιητικός και δοκιμακός λόγος του Σεφέρη «είναι ένας λόγος που μιλάει για τη νομαδική πολεμική μηχανή, αλλά συστηματικά μεταφράζει το υλικό που έχει σε σχέση με αυτή στο εθνικο-κρατικό λεξιλόγιο, επειδή μόνο αυτό γίνεται ανεκτό στον δημόσιο χώρο. Οτιδήποτε άλλο πρέπει να εισέρχεται με προφυλάξεις, οριακά, στα περιθώρια, να διαφαίνεται μέσα από τις γραμμές» (164). Θέμα του Γαβριηλίδη είναι «όλες εκείνες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Σεφέρης [...] ξεκινά να γράψει σύμφωνα με τις προκείμενες της ελληνοκρατιστι-

κότητας, αλλά αυτό που τελικά του βγαίνει, είτε σκοπίμως είτε αθέλητα, είναι κάτι που υπονομεύει και μάλιστα καταλήγει να τροποποιεί αυτές τις προκείμενες» (36). Το βιβλίο του Γαβριηλίδη είναι μια εκ του σύνεγγυς ανάγνωση τέτοιων αντιφατικών περιπτώσεων όπου ο Σεφέρης άλλα σκοπεύει να εκφράσει κι άλλα καταλήγει να πει.

Αφού αντιμετωπίστηκε από το έθνος/κράτος σαν παράσιτο, στρατηγική του γίνεται ένας παρασιτισμός. Αντί να αντιστέκεται και να απορρίπτει την καθαρότητα φύλης, φύλου, γλώσσας κ.λπ., ο Σεφέρης ενθαρρύνει τη μόλυνση και το μπαστάρδεμα. Ο Γαβριηλίδης υποστηρίζει πως «ο ίδιος ο λόγος του Σεφέρη φαίνεται να υπονομεύει συστηματικά κάθε διίσμό μόλις τον εγκαθιδρύσει, να “ανοίγει” και να χαλαρώνει τη φαινομενική απολυτότητα της διάκρισης και του αμοιβαίου αποκλεισμού. [...] Έτσι επέρχεται μια “μόλυνση” των διακρίσεων και του κάθε πόλου από το αντίθετό του» (50-1). Υπονομεύει αυτά που φαίνεται να αποδέχεται, διασπά αυτά που νομίζουμε πως ενώνει. Αποτέλεσμα είναι να μην ξέρουμε με τι ταυτίζεται. «Αυτή η διπλή δομή ταύτισης/αποταύτισης είναι μια σταθερά στο έργο του Σεφέρη» (276). Το βλέπουμε στη σχέση του με το κράτος (365) και σε πολλά άλλα μέρη. Η στάση που τηρεί είναι «αμφιμερής αποστασιοποίηση» (205). Άλλοι την καταδίκασαν σαν «σχεδόν πιλάντεια στάση» (Δημηρούλης, 205). Ο Γαβριηλίδης προτείνει πως για να την αντιληφθούμε πρέπει κι εμείς οι αναγνώστες να την υιοθετήσουμε και να γίνουμε Ασιάτες. «“Ασιάτης” είναι ένα όνομα, μια κλητική, που μπορούμε και πρέπει να αποδώσουμε στον εαυτό μας για να αποσταθεροποιήσουμε τη δοσμένη ταυτότητά μας, την παραγμένη μέσα από φυλετικούς και πολιτισμικούς αποκλεισμούς» (38).

Ένα καίριο μεθοδολογικό ερώτημα παραμένει ανοιχτό. Η αποδόμηση και υπονόμηση της κανονικότητας είναι έργο του κώδικα (γλωσσικού, λογοτεχνικού κλπ.) ή του συγγραφέα; Το θέμα απασχόλησε τη λογοτεχνική κριτική όταν ο Derrida υποστήριξε πως η αποδόμηση συντελείται ενδογλωσσικά (π.χ. η γραφή αποδομεί τον προφορικό λόγο) ενώ ο Paul de Man απέδωσε αυτή τη δύναμη στο στοχασμό του συγγραφέα, κάνοντας έτσι αυτή τη θεωρία ιδιαίτερα ελκυστική στη φιλολογία. Ο Γα-

βριηλίδης ορισμένες φορές αφήνει το θέμα ανοιχτό αλλά τις περισσότερες φαίνεται να πιστεύει σε μια συνειδητή προσπάθεια του Σεφέρη να αποδομήσει κάθε διαμετρική αντίθεση.

Αποτέλεσμα είναι μια πλήρης άφεση αμαρτιών σε έναν διπλωμάτη της λογοτεχνίας και της πολιτικής ο οποίος τον τελευταίο μισό αιώνα κατηγορήθηκε για πολλών ειδών υστεροβουλία και δολιότητα. Όσοι επικρίναμε τον Σεφέρη χρησιμοποιήσαμε θεωρίες λογοτεχνικής και γενικότερα πολιτιστικής εξουσίας που αναφέρονται στους μηχανισμούς οι οποίοι καθορίζουν τι εκδίδεται, τι μεταφράζεται, τι συζητείται, τι ανθολογείται, τι βραβεύεται. Ο Γαβριηλίδης παρακάμπτει την ανατομία νομιμοποίησης και κανονικοποίησης η οποία αντλεί από Foucault, Bourdieu, subaltern studies και gender studies, και επικεντρώνεται στο υπαρξιακό και συγγραφικό δράμα του ποιητή διπλωμάτη, πάντα διχασμένου και μελαγχολικού. Μας παρουσιάζει έναν τελείως αφεγάδιαστο Σεφέρη, ανώτερο από κάθε σκοπιμότητα, με οξύτατη πολιτισμική επίγνωση και πολιτική διαύγεια, έναν Σεφέρη ο οποίος (κατά μια σκανδαλώδη διατύπωση) στα «γεράματά του κατάφερε να επικοινωνήσει καλύτερα με τους φορείς της αναταραχής και της λιποταξίας απ’ ό,τι ο πολύ νεότερός του και στρατευμένος αριστερός Αναγνωστάκης» (217).

Θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρον αν ο Γαβριηλίδης είχε συζητήσει τον Σεφέρη πολύ περισσότερο με post-colonialism. Μήπως το να αισθάνεται Οθωμανός μετά την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δηλαδή το να αισθάνεται υπήκοος μιας πρώην αυτοκρατορίας, τον έκανε post-colonial; Τα περιστασιακά σχόλια του Γαβριηλίδη για την αποικιοκρατία είναι καίρια: «η εθνική συνείδηση των αποικιοκρατούμενων, τις περισσότερες φορές, δεν καταπίεστηκε, αλλά παρήχθη από την αποικιοκρατία» (349). «Συχνά, το ίδιο το εθνικό αίσθημα των (πρώην) αποικιών, ή αυτο-αποικιών, παρήχθη από αυτή την αποικιακή συνάντηση, από την αποικιακή ταξινόμηση και γνώση. Πράγμα για το οποίο είχε επίσης πλήρη επίγνωση ο Σεφέρης (ή το ασυνείδητό του)» (298). Εύχομαι να δοθεί στον Γαβριηλίδη σύντομα η ευκαιρία να συνομιλήσει ειδικά με subaltern studies, εξετάζοντας αν η «ασιατικότητα», εκτός από

επιδίωξη διαφυγής, είναι και αυτό που ο Homi Bhabha αποκαλεί «μυμητικότητα». Εύχομαι επίσης να συνομιλήσει με Νεοελληνιστές που εργάζονται σε συγγενείς θεωρητικές περιοχές: είναι κρίμα να τους έχει διαβάσει και να τους αποσιωπά.

ΔΙΠΛΗ ΤΑΡΙΦΑ

Πριν κλείσω, θέλω να αναφερθώ στο soundtrack της ελλαδικής ζωής του Ανατολίτη Σεφέρη το οποίο έγραψε ένας συνομήλικός του, ο μικρασιάτης συνθέτης Μιχάλης Σουγιούλ (294-95). Στο θρυλικό αυτό τραγούδι μπορούμε να ακούσουμε το παράπονο του διπλωμάτη που δεν ανήκει στο κράτος και διαρκώς επιδιώκει να δραπέτευσει από τη δουλειά: «Όλη μέρα εργασία, / κούραση κι ορθοστασία / κι από τη ζέστη βρε ζημιά / να σου 'ρχεται λιγοθυμιά». Είναι σαν να μιλάει ο Στρατής ο Θαλασσινός που ποθεί τη θάλασσα και γι' αυτό τραβά στη λεωφόρο Συγγρού, τη μεγαλύτερη επιπόνηση της Γενιάς του (289): «Βρε Μανώλη Τραμπαρίφα, / βάλε τη διπλή ταρίφα. / Φουλαριστός τράβα ντουγγού / στη λεωφόρο του Συγγρού. / Απόψε το κορίτσι θέλει θάλασσα» κ.λπ. Ο Γαβριηλίδης ευφρέστατα φαντάζεται τον ποιητή να τραγουδά ένα κλασικό αρχοντορεμπέτικο! Αυτή είναι η πιο πειστική ενσάρκωση του Ασιάτη Σεφέρη ο οποίος ταξιδεύει πάντα με διπλή ταρίφα τραγουδώντας: «Απόψε που την έβγαλα τη μπέμπελη / γουστάρω νύχτα δροσερή και ρέμπελη».

Το βιβλίο του Γαβριηλίδη συναρπάζει, προκαλεί, εμπνέει. Είναι μια συστηματική σπουδή σε έναν επιφανή ρόλο, τον ποιητή ή πεζογράφο ανάμεσα στην αυτοκρατορία και το έθνος-κράτος. Αξίζει να μελετηθεί από φιλόλογους, ιστορικούς, λογοτέχνες και το ευρύτερο καλλιτεργημένο κοινό. Αφορά ιδιαίτερα όσους ενδιαφέρονται για μείζονα μεσοπολεμικά ρεύματα και τα επακόλουθά τους. Αφορά όμως επίσης και όσους συμμετείχαν στο πρόσφατο 7ο Διεθνές Φεστιβάλ Ποίησης Αθηνών του οποίου μια ενότητα είχε τίτλο «Έξοδος». Ο Γαβριηλίδης προτείνει πως αυτό ήταν το κεντρικό ποιητικό και υπαρξιακό ερώτημα του Οθωμανού Σεφέρη. Η έξοδος από την αποικία, θα πρόσθετα εγώ, ίσως είναι και ένα καίριο πολιτικό ερώτημα πολλών αποικιοκρατούμενων Ελλήνων από την εποχή της Επανάστασης του 1821 ως σήμερα. ■